

**ЖАРГОНІЗМИ В ЛІТЕРАТУРІ:
МОВНІ ВИКРУТАСИ ЧИ ЗОНА
ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ?
(на матеріалі роману «Архе» Л. Дереша)**

Розглянуто властиві сучасній художній літературі процеси, пов'язані із вживанням зниженої лексики у друкованих виданнях та її сприйняттям читачем. Крім того, проаналізовано вплив зниженої лексики на літературні норми української мови.

Ключові слова: художня література, знижена лексика, жаргонізми, сленг, вульгаризми, суржик, просторіччя, норми української літературної мови.

Рассмотрены характерные для современной художественной литературы процессы, связанные с употреблением сниженной лексики в печатных изданиях и ее восприятием читателем. Кроме того, анализируется влияние сниженной лексики на литературные нормы украинского языка.

Ключевые слова: художественная литература, сниженная лексика, жаргонизмы, сленг, вульгаризмы, суржик, просторечие, нормы украинского литературного языка.

The characteristic for modern fiction processes related to the use of mionectic vocabulary in print editions and her perception by a reader are examined in the article. Influence of mionectic vocabulary is in addition, analysed on the literary norms of Ukrainian.

Keywords: fiction, reduced vocabulary, zhargonyzmy, slang, vulgarisms, surzhyk, common speech, norms of literary Ukrainian.

За спостереженнями багатьох славістів, літературна мова останніх років зазнала настільки значних змін, що можна вже говорити про інший її функційний статус: мова різко демократизувалася, звільнилася від суворих пуристичних рамок, оновила свій лексичний і фразеологічний склад, інтернаціоналізувалася й динамізувалася. Замість нормативного стандарту, орієнтованого на зразки класичної «соцреалістичної» художньої прози, на передній план тепер висувається стихія живої мови (жаргони, арго і суржик, вульгаризми, сленг), не контрольована цензурою та інститутом редакторів. Показово, що навіть лінгвісти, які нещодавно виступали за сувору орієнтацію на «чистоту і культуру мову», під

тиском сучасної ситуації змушені апелювати до такого лабільного й багато в чому суб'єктивного критерію, як «мовний смак», або визнавати виправданість допустимої вульгаризації сучасної літературної норми, але йменувати цей процес швидше лібералізацією, коли «в цілому літературно-мовна норма стає менш визначеною і обов'язковою; літературний стандарт стає менш стандартним» [2, с. 5]. Отже, численність розмовних елементів очевидна. У подібних випадках говорять про демократизацію мови, але термін цей, вважаємо, надто широкий.

Сучасна молодь заражена сленгом, старше покоління вражене, коли його чує. Більшість науковців вважає його «зоною підвищеної небезпеки», тоді як для пересічних громадян він давно став нормою. Насправді ж манера говорити може чимало сказати про психічний стан людини, коло її спілкування та інтересів. Як говорять, намагаючись вирізнитися із натовпу, ми потрапляємо до натовпу тих, які намагаються вирізнитися. Молодь активно використовує всі можливі способи, аби підкреслити неповторність свого покоління. Найдоступнішим із них є мова. Інтуїтивно юнь намагається не афішувати специфіку свого спілкування, приберігаючи жаргонізми для спілкування з ровесниками. Але ж на рівні художньої літератури з жаргонною лексикою від сьогодні дедалі частіше стикаються всі покоління. То ж що становить це явище: мовні викрутаси чи зону підвищеної небезпеки?

Цю проблему на сучасному мовному тлі розглядали провідні українські мовознавці: І. Смаль-Стоцький, О. Пономарів, С. Семчинський, Г. Яцимирська, О. Сербенська, І. Стецула, Б. Ажнюк, В. Дончик, О. Тараненко, Л. Масенко, а також російські вчені: О. Бондалетов, Г. Солганик, М. Мамардашвілі, В. Костомаров, І. Лисаков, О. Какоріна та багато інших. Погляди дослідників слов'янських мов щодо демократизації літературних мов постсоціалістичного періоду розходяться з безумовним визнанням її наявності. Так, поняття «літературна мова» нерозривно пов'язане з поняттям мовної норми. Норма, підкреслює О. Пономарів, є сукупністю загальноновизнаних мовних засобів, що вважаються правильними та зразковими на певному історичному етапі. Одним із показників досконалості кожної літературної мови є сталість норм. Цій засаді не суперечить така риса норми, як історична змінність [3, с. 19–20].

Соціокультурні аспекти жаргонної лексики в мові сучасної художньої літератури, а також власне мовні, функційно-стилістичні аспекти жаргону як об'єкта лексикографічного опису представлені професором Л. Ставицькою у «Короткому словнику жаргонної лексики». Варто зазначити основні моменти: жаргонна лексика – це ознака передусім уснорозмовного мовлення, відтак вона за своєю природою не тримається застиглої лексичної форми, а постає щоразу в іншому звуковому образі; жаргонізми взаємодіють з російсько-українським суржигом, а тому фонетично оформлюються на письмі як російські слова; суржиковий жаргонізм по суті виконує функцію розмовно-просторічного елемента в українській мові; жаргонна лексика – це частина художньо-словесної творчості письменника, у царині її естетичного перетворення виявляється індивідуальне мистецтво слова, іншими словами, жаргонізми органічні у структурі художнього мікрообразу, а тонкі семантичні та емоційні нюанси слова письменник «експлуатує» для створення неповторного світу індивідуальних смислів та естетичних узагальнень.

Проблеми функціонування стилістично зниженої лексики у сучасній українській мові висвітлені О. Тараненком у статті «Колоквілізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови». Мовознавець визначає позитивні та негативні моменти використання жаргонної лексики та українсько-російського суржику в текстах багатьох представників нової хвилі української літератури та розмовного жанру естради. Дослідник зазначає, що стилістично знижені елементи є джерелом мовного реалізму і свою функцію виконують у художній прозі, відбиваючи прагнення автора озвучувати своїх героїв тією мовою, якою вони спілкуються в реальному житті, і навіть більше – самому творити тією мовою, яку він чує навколо себе. Крім того, активізацію вживання позанормативних мовних елементів зумовлено посиленням уваги літератури до негативних явищ соціального дна. Щодо використання просторіччя, особливо українсько-російського суржику як засобу гумору, то О. Тараненко стверджує, що масове використання стилістично зниженої лексики йде від наслідувачів І. Котляревського, а емоційно нейтрального просторіччя зі спотворенням слів та «суржиковими» макаронізмами – насамперед від гумористичної творчості Остапа Вишні та українських комедій останньої третини ХІХ – першої

половини ХХ ст. «Естетизований і піднесений фактично до рангу універсального засобу українського гумору «суржик» як мовна основа подібного комізму неминуче сприймається як глузування з самої мови, а сам гумор перетворився вже на зубоскальство» [5, с. 35]. Мовознавець наводить приклади вживання жаргонізмів у творах українських письменників (І. Драч «Хрест із серпом і молотом», Є. Гуцало епос-ерос «Блуд», Ю. Покальчук «Те, що на споді», О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу», Ю. Винничук «Мальва Ланда»). У статті зазначено, що деякі мовознавці, дослідники цієї проблематики, також підтримують настанову на рух до реальної живої української мови, зокрема Леся Ставицька, яка пояснює: «Розмовно-просторічний, нецензурний вибух у художній літературі 90-их виник як протест проти фальшивої, сомнамбулічної масової свідомості з усіма її міфами, табу, тотемами. Цю свідомість десятиліттями плекала понура тоталітарна система з її принциповою монологічністю як вираз домінантного настрою» [5, с. 38].

У творі «Архе» Л. Дереш дуже широко застосовує жаргонну лексику. Для чого? Вона допомагає створити світ індивідуальних смислів та естетичних узагальнень, надає тексту експресивного забарвлення.

Молодіжний сленг з-поміж варіантів мови інших соціальних груп є найскладнішою структурою. Саме в ньому поширені елементи тюремного жаргону, жаргону наркоманів та інших асоціальних груп, а також іншомовні запозичення. Статусу сленгізмів набувають елементи польської розмовної, діалектної лексики та фразеології, що засвоюються в готовому вигляді або набувають семантичних граматичних трансформацій. Так, автор з метою характеристики використовує запозичене з польської мови діалектне слово *фраєр* (*frajer* – залицяльник), що в молодіжному сленгу набуває нових відтінків значення: ‘наївна недосвідчена людина’, ‘недосвідчений злодій’ [4, с. 344] або ‘людина, яка багато із себе вдає і дуже себе любить’ [4, с. 344]: *Фраєра-горе-баригу Терезка підстерегла там* [1, с. 115].

Для показу негативного ставлення до людини використано запозичене з польської мови слово *падла* (*padła* – померла скотина, падаль), яке в жаргонному слововжитку набуває іншого значення: «дуже погана людина» [4, с. 245]: – *Падло*, – *додаю обурено*. – *Це ж яким гадом треба бути!* [1, с. 302].

Щодо співвідношень запозичень із однозвучними українськими словами потрібно відзначити спосіб семантичного калькування (породження непрямих запозичень, які успішно маскують іншомовне походження). Слово *крутий*, що походить від американського розмовного *tough, cool*, означає «неординарний, екстраординарний»: ...*що в мене на хаті тріщини крутіші* [1, с. 212].

На підставі фактичного матеріалу, дібраного з роману, можна виділити такі лексико-семантичні поля слів молодіжного сленгу:

1. «Людина»:

– *частини тіла людини, сприйняті зором.*

Невелика кількість сленгових номінацій стосується обличчя, голови та інших частин тіла: *зубата лиса диня* [1, с. 140]; *Тисне маестрові граблі* [1, с. 270]; *стискав своїми клешнями мікрофон* [1, с. 199];

– *соціальні характеристики людини (за національністю).*

Суфікси, що імітують звучання іншомовних слів, мотивують появу ілюзійних неологізмів, які, у свою чергу, виконують метамовну функцію. Імітація іспанської мови забезпечується суфіксом *-ос*: *китайоси, негритоси різні* [1, с. 150];

– *зовнішні, фізичні якості людини.*

Суттєвою особливістю молодіжного сленгу є додавання стилістично маркованих суфіксів (переважно згрубілості) до жаргонних лексичних основ: *Двометрове здоровило, вагою в сто кілограмів* [1, с. 171];

– *психічні, розумові якості.*

У творі знаходимо певну кількість лексем, що вказують на розумову обмеженість, некімітливність, недоумкуватість: *Він – бикуватий і самозакоханий* [1, с. 125], (*бикуватий* «примітивна, обмежена людина, переважно з села» [4, с. 54]); *Ні жони твоєї вольтанутої* [1, с. 95] (*вольтанутий* «дурний, розумово обмежений, недоумкуватий» [4, с. 94]);

– *психічні відхилення, ненормальність*: *Невже «плазма» справді зірвала хлопцям дах* [1, с. 69] (*зірвати дах* «хтось переживає сильні емоції, почуття екзальтації; хтось божеволіє, втрачає здоровий глузд та самоконтроль» [4, с. 117]); *Лялькарі повернуті на співчутті* [1, с. 261] (*повернутий* про «надмірно захоплену чимось людину» [4, с. 263]); *Він со мной на дурці лежав* [1, с. 133] (*дурка* «психіатрична лікарня» [4, с. 132]);

– *розумова діяльність*: *Вона мовчала і чекала, що цей тип втиратиме далі* [1, с. 116] (*втирати* «пояснювати, доводити

комусь щось» [4, с. 96]); *Півня в принципі ніщо кумарити не в змозі* [1, с. 284] (*кумарити* «набридати комусь, настирно чіплятись до когось, намагатися познайомитися» [4, с. 194]); *Вкидуєшся?* [1, с. 234] (*вкидатися* «розуміти щось» [4, с. 91]); *Він найкрутіший і найзадуflenіший чувак у цілому Львові* [1, с. 160] (*крутий* «про людину-професіонала» [4, с. 190]).

2. «Дії»: *Фоткають* [1, с. 90]; – *Валимо*, – *кинув я Диконому* [1, с. 221] (*валити* «іти, тікати звідкись» [4, с. 75]); *Косить під Лінча*, – *подумала вона* [1, с. 87] (*косити* «наслідувати когось, намагатися бути схожим на когось» [4, с. 174]); *Так-от: завалюю*, *значить я в триста третю* [1, с. 110] (*завалити* «зайти, прийти кудись (як правило, без запрошення)» [4, с. 141]); *Треба, Настюха, побазарити* [1, с. 135] (*базарити* «говорити щось, про когось» [4, с. 42]); *Від шуму дерев вуха фонили* [1, с. 223] (*фонити* «шуміти» [4, с. 342]); ...*може, вони у вас позависають*, *це мовляв, приїхали друзі з Омська* [1, с. 271] (*зависати* «залишатися де-небудь упродовж певного часу» [4, с. 141]); *Ти гониш!* – *він підносить долоню до окулярів* [1, с. 265]; *Не гони біса* [1, с. 269] (*гнати біса* «повідомляти сумнівну інформацію» [4, с. 105]).

3. «Спиртне»:

– *алкогольні напої*.

У творі спостерігаємо вживання слів на позначення різних алкогольних напоїв, які породжують експресію іронії, жарту: *У сумці снаряд «чорнило»* [1, с. 110] (*чорнило* «дешеве червоне вино низької якості» [4, с. 141]; *снаряд* «пляшка» [4, с. 305]);

– *пиятика*: ...*постійно бухали з ними* [1, с. 110] (*бухати* «пити алкогольні напої, пиячити» [4, с. 73]); *Терезка лигнула* [1, с. 60] (*лигнути* «пити алкогольні напої, випити спиртного» [4, с. 202]).

4. «Куріння»: *Затяглась «прилучиною»* [1, с. 94] (*прилучина* «жартівлива номінація марки сигарет «Прилуки»).

5. «Товариське життя»: *Ти хіба не прихильник такої тусні?* [1, с. 215] (*тусня* «зустріч, зібрання молодіжних угруповань, компаній; група людей, об'єднаних за спільними інтересами, віком, справою» [4, с. 329]).

6. «Позитивні та негативні емоції».

У сленговій моделі світу зазвичай переважає полюс негативних емоцій, але в мовній тканині роману знаходимо більшу кількість слів на позначення позитивних емоцій: *Нас крило так*,

що хотілося плакати [1, с. 109] (*крити* «відчувати сильні емоції, бути в стані ейфорії» [4, с. 189]); **Ніштяковий** садочок [1, с. 153] (*ніштяковий* «щось дуже гарне, відмінної та високої якості, те, що є джерелом приємних емоцій» [4, с. 238]); *А він сидить на вітрі в тонкій вітрянці й смугастій матросці і є собі, як кажуть, на приколі* [1, с. 237] (*на приколі* «задля розваги» [4, с. 275]); **Пруся** тільки по чорному [4, с. 197] (*пертися* «отримувати позитивні емоції» [4, с. 255]); ...**солідну** підшивку журналів «Ровесник» [1, с. 90] (*солідний* «гарний, якісний» [4, с. 306]); *Ми такі класні* [1, с. 96] (*класний* «гарний, чудовий» [4, с. 175]).

У творі експресивно-стилістичну функцію виконують слова, що виражають негативні емоції: ...*що то капець!* [1, с. 94] (*капець* «крах, кінець, розчарування, безвихідна ситуація» [4, с. 185]); *Боже, ЦЕ КАПУТ!* [1, с. 162] (*капут* «крах, кінець безвихідна ситуація» [4, с. 185]); *Опинилася геть в лажовій ситуації* [1, с. 71] (*лажовий* «поганий, кепський, невдалий» [4, с. 198]).

У романі автор уживає слова, що належать до емоційно-психічної сфери та позначають стан байдужості, апатії, відсутності інтересу до когось чи демонстративного нехтування, а також виражають розчарування: *І мені було пофіг* [1, с. 163] (*пофіг* «байдуже, все одно» [4, с. 271]); *Антон удав, що йому то по цимбалах* [1, с. 61] (*по цимбалах* «байдуже, все одно»); *І перші почали, блін!* [1, с. 95] (*блін* «слово, яке замінює непристойну лайку при вираженні досади, роздратування, здивування» [4, с. 60]).

Емоційне наснаження мають: *А я от тієї фішки зі стихіями не зрозуміла* [1, с. 152] (*фішка* «особливість, сутність, специфічна риса, тенденція» [4, с. 341]); *Такої хитромудрої шняги, чи штуки, чи фіговини* [1, с. 165] (*шняга* «якийсь предмет, річ, явище» [4, с. 280]; *фіговина* «щось не варте уваги, незначне» [4, с. 339]).

Особливою експресивністю в романі відзначаються слова, що належать до жаргону наркоманів: *Мене плющило й в'ючило* [1, с. 224] (*плющить* «перебування у стані наркотичної ейфорії» [4, с. 262]; *в'ючить* «про стан наркотичної ейфорії, перебування у стані зміненої свідомості» [4, с. 98]); *Приїхали друзі з Омська, в'юнком трохи передознулися* [1, с. 271] (*передознутися* «передозування наркотику» [4, с. 252]); *Ну, тоді слухай, бо мене спричандалило* [1, с. 99] (*причандали* «галюцінації»); *Витягують вони той цілий свій гашиш* [1, с. 110] (*гашиш* «смола індійських конопель, яку використовують для куріння» [4, с. 102]); *У мене*

перший раз був такий **малімон** [1, с. 39]; *Але мене малімонить* [1, с. 48] (*малімон* «галюцинації» [4, с. 98]); *Мене НЕ МОЖЕ так шурити!* [1, с. 47] (*шурити* «про стан наркотичної ейфорії; перебування у стані зміненої свідомості» [4, с. 98]).

Експресивними мовними засобами у творі виступають елементи кримінального жаргону: *Чи то мене беруть на понт, чи я таки заснув* [1, с. 189] (*брати на понт* «діяти щодо когось, у т. ч. й на слідстві, погрозами, хитрістю, залякуванням і намагатися добитись бажаного» [4, с. 267]); *А вони собі на тому бабки робили* [1, с. 110] (*бавки робити* «заробляти гроші» [4, с. 41]).

Перехід із кримінального жаргону до жаргонізованої розмовної мови супроводжується частковою або повною втратою «серйозних» кримінально-тюремних соціосем, що надає слову іронічної експресії: *Горе-барига сидів на лавочці* [1, с. 115] (*барига* крим. «перекупник краденого» – живорозм. «продавець, торговець, бізнес якого оцінюється як недостойний» [4, с. 70]); *Забути й не зауважити – оце в натурі страшно* [1, с. 75] (*в натурі* «у функції вставного слова» [4, с. 234]); *роблячи по ковткові з плящини* [1, с. 222] (*плящина* «те саме, що пляндер – пляшка з алкогольним напоєм» [4, с. 262]); *Ми з Мацьком такі вже хіпові, стиляги* [1, с. 97] (*стиляга* жартівливо-іронічне «молода людина, яка наслідуює західну моду» [4, с. 311]).

Шкільний та студентський жаргони є соціально-корпоративними відгалуженнями в молодіжному середовищі. Серед елементів шкільного жаргону, вжитого в романі, наявні жартівливі номінації вчителів-предметників: *А тута забігає наша географічка* [1, с. 97] (*географічка* «вчитель географії», скорочено); ... *коли одружився на тутешній училці* [1, с. 91].

Жаргонізми залучено навіть у систему стійких виразів. Лексичної трансформації зазнають загальномовні фразеологізми, елементи яких в уснорозмовній невимушеній комунікації можуть заміщатися жаргонізмами: *Одна з них буха в дим, і їй начебто соромно* [1, с. 257] (*п'яна в дим*); *Я децю знітився: устами дитини гундосить істина* [1, с. 233] (*устами дитини говорить істина*); *Так ми всі в осад і випали* [1, с. 111] (*випати в осад* «бути дуже здивованим, враженим») [4, с. 244].

Отже, Л. Дереш уводить жаргонізми в художній твір із характерологічною метою, із розрахунком на ефект жарту, іронії, для передачі позитивного чи негативного ставлення до певної людини, предмета або явища.

У романі спостерігаємо також широке вживання елементів просторічної лексики, що посилює експресію, надає мовленню іронічно-жартівливого забарвлення, дає негативну характеристику персонажа:

– слова, перекручені з погляду лексичних норм: *Я такво озирваюся – а то телефон дзвонить* [1, с. 106]; *Лізь до мене: тута ще стільки цікавого* [1, с. 103];

– слова з різко зниженим експресивним забарвленням: *Який він усе-таки сопляк!* [1, с. 54]; *А ти що тішишся, старий осел?* [1, с. 112];

– невмотивовані росіянізми: *Зокрема, яким Дереш, буде твоє ізумленіє, мені цікаво, коли ти дізнаєшся, що тебе придумав лічно я?* [1, с. 237]; *Усе роццитано на кілька років наперед* [1, с. 270]; *Тільки в маї почала* [1, с. 132]; *І ми дуже сильно любили одне одного, і нам усе сильно завидували* [1, с. 132]; *Та ні, невістка хороша така, на роботу ходить, вище об'єднаніє має* [1, с. 131].

Просторічні слова в тексті виступають засобом характеристики осіб за рівнем культури, освіти, за психічним складом, а також інтенсивно увиразнюють мову.

Узагальнюючи результати виконаного дослідження, зазначимо, що процес розвитку мови часто пов'язаний саме з добром засобів, стилістично обумовлених. Система цих засобів складалася, шліфувалася, вдосконалювалася протягом тривалого часу. Вона й нині бурхливо розвивається й збагачується, а зміни, що виникають, потребують переосмислення, аналізу, детального вивчення. Тож, уводячи до тексту слова та словосполучення з молодіжного сленгу, автор досягає особливої експресивності.

Зазначимо, що всі експресивні засоби взаємно пов'язані й утворюють чітко організовану систему, показуючи багатство стилістично-виражальних прийомів, використаних Л. Дерешем у романі.

Тож явище сленгу є позитивним чи негативним? На нашу думку, ні те, ні те. Поява «сленгізмів» у мовленні свідчить, що мова є живою, що в ній відбуваються динамічні процеси, з'являються нові слова, які є частково реакцією на вимоги часу. Це явище цілком закономірне. Оскільки молодіжний сленг характерний для вікових соціальних груп, то його вживання, наприклад, школярами чи студентами, пов'язане з психологічними та віковими особливостями їхнього розвитку. Це спосіб певного групового

«індивідуалізму», а тому шукати способи усунення надмірного вживання «сленгізмів» і не зважати на внутрішню мотивацію їх носіїв, було б малоуспішно. Виходить, явище сленгу є не лише закономірним, а й цікавим та не таким уже й шкідливим. Більше того, воно цілком може зблизити покоління. Звісно, чистота мови є важливою, тим більше тепер, але погодьтеся: у випадку фіксування цих слів у художній літературі ми маємо справу з відображенням життя у дзеркалі. Тож соціальні жаргонізми в літературі дозвано можуть уживатися лише як художній засіб мовної характеристики персонажів твору. Свого часу в цій функції застосовували їх І. Франко («Хлопська комісія»), І. Микитенко («Вуркагани») та інші, уникаючи вживання жаргонної лексики в авторській мові.

Жоден філолог не наважиться назвати точну кількість жаргонізмів, уживаних молоддю. Мабуть, так само нереально знайти молоду людину, якій були б усі ці слова відомі. На те, які саме вислови вона вживає, мають вплив емоційний стан, вид діяльності та коло інтересів людини. Оскільки сленг є явищем соціолінгвістичним, то на його формування активно впливають культурні та історичні зміни, що відбуваються в суспільстві. Він дозволяє за допомогою мови відстежувати «модні», а тому й мінливі тенденції розвитку соціальних груп та їхніх цінностей, світоглядних орієнтацій. Сленг – це своєрідний код, знаючи який, можна дізнатися про співрозмовника більше, ніж він хоче розповісти про себе.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Дереш Любко.** Архе / Любко Дереш. – Х.: Фоліо, 2007. – 319 с.
2. **Костомаров В. Г.** Языковой вкус эпохи: из наблюдений над языковой практикой масс-медиа / В. Г. Костомаров. – М.: Златоуст, 1999. – 280 с.
3. **Пономарів О. Д.** Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1993. – 248 с.
4. **Ставицька Л. О.** Український жаргон: словник / Л. О. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 494 с.
5. **Тараненко О. О.** Колоквізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилїстики сучасної української мови / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 23–41.

Надійшла до редколегії 11.03.2014